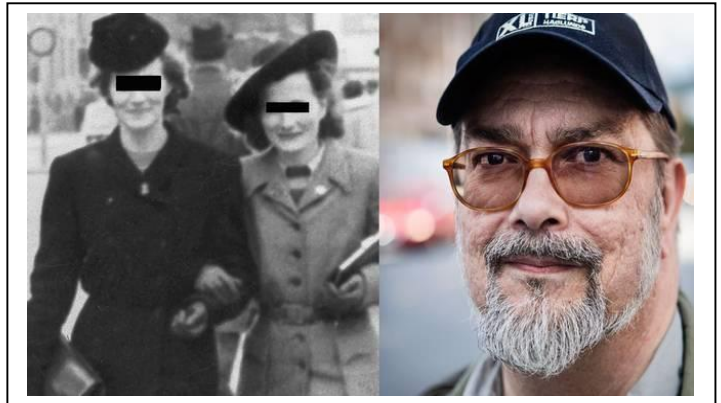

Jag har läst

Sekreterarklubben - C-byråns kvinnliga agenter under andra världskriget

**Av Jan Bergman
Norstedts (2014)**

Pia Hellertz – november 2014

Efter 30 års forskning publicerar Jan Bergman, TV-producent, historiker och Stockholmskildrare, boken om de kvinnor som under andra världskriget riskerade allt som spioner för Sverige. Boken är en dramatisering av händelserna under andra världskriget. Jan Bergman är tidigare mest känd för den stora TV-publiken för serierna *Guldorn* och *Stockholmspärlor*. I ett kapitel i slutet av boken berättar Bergman om sin forskningsmetod. Han har intervjuat kvinnorna på äldre dagar. Han har dessutom intervjuat och läst dokument skrivna av personer som var anställda på Försvarsstabens underrättelseavdelning åren 1937-45. Dessutom har han haft tillgång till brev, minnesanteckningar, samtalsnedteckningar och dagböcker. Han hade också en hel del brev som hans mamma skrivit. Hon var en av dessa kvinnliga spioner. Författaren tror att dörrar öppnades lättare för honom just på grund av att hans mamma var en av dessa kvinnor.

I breven berättar hon ofta ingående om händelseutvecklingen i landet och i Europa. En del skickade hon till sin syster i Kanada, när det var möjligt. Annars samlade hon dem och skickade dem efter kriget. Jan Bergman fick tillgång till dem efter båda kvinnornas död. Han har också egna minnen av mamma Inez och ”tanterna”, några av de övriga kvinnliga spionerna, som ofta samlades hemma hos dem när han var barn. Han hade naturligtvis ingen aning då om vad de sysslade med. De flesta är numera döda, men Bergman fick möjlighet att intervjua dem innan de dog.

Alla officiella personnamn i boken är korrekta, men namnen på de kvinnliga agenterna har ändrats för att skydda dem och deras efterlevande. Att läsa kapitlet där författaren beskriver hur han gått tillväga är minst lika spännande som själva boken är. I slutet har han också en ingående presentation av de flesta personer han berättar om, samt av de organisationer som tas upp, exempelvis den finländska militära underrättelsetjänsten, den tyska krigsmaktens representation i Sverige, tyska rikssäkerhetsdepartementet och Gestapo samt tyska arméns underrättelsetjänst. Han berättar också om Säkerhetspolisen och den civila säkerhetstjänsten, hemliga statspolisen, ”Hestapo”. Dessa slutsidor är en ren faktabok. Jan Bergmans bok är över huvud taget en mycket intressant skildring av både de nationella och de internationella händelserna under kriget.

Major Ternberg och C-byrå

Huvudpersonen i hela verksamheten var den charmerande, världsvane, hänsynsfulle kavaljeren Helmuth Ternberg, han som fick alla flickorna att tro att han var förälskad i dem, att hon var den ende för honom – inledningsvis. Det var han som fick dem att gå med på att

göra det de gjorde. I några dialoger i boken har Jan Bergman konstruerat en del av de samtal Ternberg för med de flickor han ville locka in i verksamheten. Dialogerna baserar sig på de berättelser om sina minnen som kvinnorna förmedlade. De faller för honom. Många tror att han verkligen är intresserad av dem. Författaren tycker att det är lite märkligt att de fortsätter att arbeta för Ternberg, när de insett att hon inte är den enda kvinnan för honom. Samtidigt får de möjlighet att leva ett äventyrligt liv och får en ekonomi som gör att de kan köpa kläder och festa.

C-byrån, den hemligaste bland hemliga verksamheter inom den svenska militära underrättelsetjänsten, var centrum för spionverksamheten. Den byggdes upp i hemlighet år 1937, och fick officiellt tillstånd att byggas i december 1939. Jan Bergman berättar ingående om hur detta gick till. Eftersom jag kommit att intressera mig för mordet på ”tändstickskungen” Ivar Kreuger¹ vill jag citera ett utdrag ur ett samtal mellan chefen för Försvarsstabens underrättelseavdelning Carlos Adlercreutz och chefen för Arméstaben Helge Jung:

”- Men Ternberg, hur finansierade du hans utbildning? Han har väl varit nästan två år i Berlin?

- Torsten Kreuger. Han bidrog så gärna. Hoppades på, och hoppas väl fortfarande på, att tyskarna ska hjälpa till att rentvå honom och hans bror. Det finns en stor bitterhet där och tyskarna utnyttjar den skickligt. Du vet, ’konspirationen mot Ivar Kreuger’, hur ’de judiska finansfamiljerna kastade sig över bytet, efter broderns död, och delade upp det mellan sig’. ... ’Var det självmord, eller mord...?’ De vet hur de ska smörja broder Torsten. Dessutom vill de gärna utnyttja hans tidningar i Sverige. *Aftonbladet* och *Stockholmstidningen* når stor publik, likaså Svensk Filmindustris veckorevyer.” (s. 56-57)

Ternberg och Olof Palme

I första kapitlet nämner författaren kontakten mellan Helmuth Ternberg och en 12-årig pojke som hette Olof, och som några sidor senare visade sig vara Olof Palme. Mödrarna var vänner och umgicks i en exilbaltisk vänkrets av damer som brukade träffas hemma hos Helmuths mor Augusta Ternberg. Olof Palmes mamma hette Elisabeth von Knieriem och var änka efter en svensk försäkringsdirektör. Hon var liksom Augusta född i Lettland och kom till Sverige som flykting.

Även efter Augusta Ternbergs död fortsatte vännerna att träffas hemma hos Ternbergs, men då var det Helmuth som stod värd för träffarna. Kvinnorna diskuterade politik, de diskuterade bolsjevismen, att den var ett hot mot hela den civiliserade världen och framförallt mot de nu oberoende baltiska staterna. Helmuth serverade kvinnorna och satt sedan vid sidan om och lyssnade på deras samtal tillsammans med Olof. ”Du ska *lyssna* på kvinnorna, Olof, de har många insikter. De kan kanske inte så mycket om dagens politik, men de känner väl det ryska kynnet. De vet hur ryssen *tänker*, och det måste vi nog lära oss lite till mans. Det stundar andra tider, förstår du”, sa Helmuth Ternberg till Olof Palme (s.21).

När Olof Palme tog studenten på Sigtuna humanistiska läroverk i maj 1944 var Ternberg där och erbjöd Palme arbete på Svenska Dagbladets sportredaktion.

¹ Och som jag skrivit en artikel om efter att ha läst Lars-Jonas Ångströms bok ”*Därför mördades Ivar Kreuger*”, <http://www.piahellertz.com/Därför%20mördades%20Ivar%20Kreuger.pdf>

”Svalorna och sirenerna”

Eftersom många böcker, både romaner och faktaskildringar, oftast fokuserar på männen och deras bravader, var det mycket spännande att läsa om dessa kvinnor som gjorde så stora insatser för den svenska säkerhetstjänsten under kriget. De som kom att kallas ”svalor” eller ”sirener” av männen. Begreppet ”svalor” hade inspirerats från ryska kvinnliga spioner. De som utnyttjades på alla sätt och som riskerade allt, till och med livet, för att tillfredsställa männens behov, både av information och av sex.

”Beklagliga ’olyckor’ inträffade när några av Ternbergs sirener misshandlades, våldtogs, eller som i ett fall: bara försvann. En flicka spärrades in på mentalsjukhus, totalt isolerad med starka restriktioner, efter att ha hotat med att berätta om sina erfarenheter” (s. 192).

Kvinnorna hade anställningar på kontor som sekreterare, på pensionat, bland annat där spionerna bodde, och på caféer och restauranger. Det gemensamma inledningsvis var att de tyckte om att festa, att gå på krogen, dansa och ha roligt. Där hittade ”major Ternberg” dem. En annan gemensam nämnare var att ”de flesta av dem hade blivit våldtagna som barn, och svikna av omvärlden som inte velat tro på dem eller tystat ned det hela.” (s. 135) Deras fäder hade varit ”brutala, alkoholiserade, frånvarande, våldtäktsmän eller döda”. Deras mödrar hade varit ”kalla, ointresserade, svekfulla, rivaler, starka och ouppnåeliga eller svaga och föraktliga.” Jan Bergman konstaterar att kvinnorna hade haft svårt att forma sin egen kvinnorollsuppfattning och de hade skapat en bild av män utifrån sina erfarenheter. De verkade frigjorda och såg sig själva som *moderna kvinnor*, beskriver författaren. Allt detta gjorde dem perfekta att utnyttja för den svenska underrättelsetjänsten. ”Alla säkerhets- och underrättelsetjänster älskar unga flickor med den här bakgrunden, särskilt om de jobbar som sekreterare åt rätt personer.” (s. 136) Kvinnorna bestämde sig för att hålla ihop, ”i vått och torrt”.

Efter kriget fortsatte kvinnorna, de som fortfarande levde, att träffas och stödja varandra. De gifte sig aldrig och de flesta fick inte heller barn. De hade ofta psykiska problem av sina traumatiska erfarenheter.

En berättelse som var smärtsam att läsa var om Gurli som blivit gravid efter en av sina kontakter. C-byrån arrangerade aborten, vilket de gjorde för flera kvinnor. En förskotts-betalning på 200 kronor till en *tandläkare* (s. 116).

”Samma kväll satte sig Gurli Hansson i tandläkarstolen hos en fattigtandläkare på Götgatan. Mörkläggningskivor täckte fönstren och de tunga gardinerna var fördragna.

...

Redan när han öppnade livmoderhalsen började det blöda och Gurli fick själv försöka hålla den grönemaljerade rondsålen under stjärten medan tandläkaren gick bort till ett skåp för att hämta ett långt smalt verktyg med en krok i änden. Han gick direkt tillbaka och körde in instrumentet i livmodern. Det gjorde fruktansvärt ont. ...

Gurli grät och kved av smärta när tandläkaren rotade runt i hennes underliv och skar sönder det foster som nu hade hunnit bli fyra månader ... Till slut drabbades Gurli av kramper och krystade ut de sista resterna av sitt barn.”

Vid något tillfälle suckade Helmuth Ternberg och sa: ”Det är flickorna, de skyddar sig ju inte... blir med barn, och då är de ju förbrukade. Vi har inte råd att förlora dem på löpande band, så då är det bättre att ’ta bort problemen’” (s. 116).

Dagboksberättelser

Stora delar av boken bygger på en form av dagboksberättelser och sträcker sig från 4 september 1939 till och med den 1 september 1945, då boken avslutas med ett brev från Jan Bergmans mamma Inez till sin syster i Kanada. ”Nu är kriget slut, över hela vår jord”, skriver hon. ”Miljoner människor har dött, städer raserats, det värsta vapen som människan någonsin skapats har använts. Atombomben lär förändra allt för oss människor, och inte nödvändigtvis till det bättre.” Då var ”fröken Inez” 28 år gammal och *för gammal* enligt sin egen utsaga. Dock föddes Jan drygt 10 år senare.

I dessa dagboksberättelser får vi följa händelseutvecklingen under andra världskriget, detaljerat, om hur man skickade tyska divisioner från Norge till Finland via det svenska järnvägsnätet, om hur ett kruttåg sprängdes på Krylbo järnvägsstation, om att den tyska koden knäckts, om spionernas alkoholproblem, och mycket mera, blandade med utdrag ur Inez dagbok om väderförhållanden och personliga upplevelser. Naturligtvis får vi också följa krigets utveckling, ibland dag för dag.

Författaren beskriver också Tage Erlanders första steg in i politiken. En uppgift som skakade mig var att ”det var Erlander som ansvarade för upprättande av interneringsläger för kommunister och socialister, Erlander som fick föreslå den där registreringen av ’tattare’ 1942 samtidigt som tyskarna beordrade en liknande registrering i Norge” (s 284). Jag hade ingen aning om att det förekommit interneringsläger i Sverige. Så jag Googlar. Wikipedia berättar:

Interneringsläger var i Sverige under andra världskriget ett sätt för svenska myndigheter att kontrollera vad man menade var opålitliga element. Från början var det svenska medborgare som internerades men allteftersom kriget fortgick fick man även ta hand om utländska soldater från båda sidor. De svenska lägren har ibland kallats för koncentrationsläger, se exempelvis Niclas Sennertegs bok *Svenska koncentrationsläger i Hitlertysklands skugga*.

Boken är skriven av två författare, Niclas Sennerteg som är journalist och historisk författare och Tobias Berglund som är historiker vid Uppsala universitet. Jag har beställt boken för att få veta mer.

Stockholm – Spionernas stad

På grund av det politiska läget, neutraliteten och öppenheten i Sverige, så blev Stockholm en attraktiv plats för underrättelseverksamhet, både för spioner från öst och från väst.

Kvinnorna, som börjat kalla sig för "Sekreterarklubben", brukade träffas på restaurang "Gangster-Norma" på Vasagatan, ett tillhåll för både kriminella och spioner från olika håll i världen. Där kunde kvinnorna samtala, men där knöt man också kontakter.

Vår mest kände spion, Stig Wennerström, förhöordes av C-byrån redan på 40-talet, men släpptes på grund av brist på bevis. Det var först år 1963 som han blev gripen. Hans städerska Carin Rosén hade sen en tid engagerats som agent av Säpo i hopp om att få fram bevis. Hon hade då hittat de filmrullar, som blev det slutliga beviset.

Jan Bergman beskriver motsättningarna mellan Säkerhetspolisen och Försvarsstaben, något som också Olof Frånstedt beskriver mycket initierat och detaljerat i sina böcker om "Spionjägaren" del 1 (2013) och del 2 (2014). Frånstedt var chef för Sveriges kontraspionage under 12 år på 60- och 70-talen. Rivaliteten och misstron mellan de båda verksamheterna var stor och skapade problem, både under andra världskriget och senare under Frånstedts tid. Undrar hur det ser ut idag, 40-50 år senare? Kan polis och militär samarbeta? Kan underrättelsetjänsterna samarbeta med varandra? Om inte - vad får det för konsekvenser?

Personliga minnen

Berättelsen kom mig väldigt nära under läsningen. Jag och mina bröder är födda under kriget. Jag minns naturligtvis inte mycket. Jag tycker mig minnas mörkläggningsgardinerna. En undran jag bar med mig under hela läsningen var: Hur upplevde min mamma att vara gravid och föda flera barn under dessa omständigheter? Hon fick oss så tätt på varandra, 1941, 1943 och 1944. Var hon någonsin orolig för vår framtid? Hur medveten var hon om händelserna i världen? Jag förstår att vi inte upplevde några större problem när det gällde livsmedel. Min pappa var bagare och kunde byta mjöl och socker mot andra matvaror, så vi var inte helt beroende av kuponger.

Jag har kvar kuponger som är utställda på mig, där min mamma skrivit mitt barndoms-namn.

I *Lillans bok* som mamma köpte och skrev i den första tiden efter min födelse, står det på ettårsdagen: "När jag fyllde 1 år fick jag 50 kr av Pappa och Mamma att sätta in på sparbanksboken. Två tårtor så vi hade kaffekalas med tårta och *äkta* kaffe." I övrigt finns ingen antydning om att det var världskrig på gång.

Rekommenderar läsning

Boken är mycket läsvärd, i synnerhet för de som är historiskt intresserade. Jag är under hela läsningen förvånad över att Jan Bergman har tillgång till så mycket information, som delvis

måste ha varit sekretessbelagd. Den är mycket avslöjande. Han beskriver dock mycket ingående om hur han har fått tillgång till all information, så jag upplever att berättelserna är mycket trovärdiga.

Med det alltmer pressade läget i världen idag blir boken ändå mer intressant. Ständigt inställer sig frågan: Hur ser det ut nu? Måste det finnas "svalor" och "sirener" idag för att underrättelsetjänsten ska få viktig information? Eller har den moderna avlyssningstekniken tagit över deras roll? Hur kommer man att hantera "obekväma" människor om det bryter ut ett tredje världskrig?

Läsandet inspirerade mig till att också läsa Olof Frånstedts böcker om spioneriverksamheten på 60-70- och 80-talen, men det är en annan berättelse.

